

Л. В. Чміль, В. К. Козюба

НОВІ ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ НА НИЖНЬОМУ ТЕТЕРЕВІ

У статті подано коротку характеристику давньоруських пам'яток, розташованих на берегах нижньої течії р. Тетерев. За останнє десятиліття автори й інші дослідники обстежили 15 поселень, з 22 відомих на цій території. Більше половини поселень (12) розташовані на підвищеннях у заплавах Тетерева і Здвижа, що засвідчує перспективність пошуку середньовічних пам'яток на інших ділянках долин цих річок.

Ключові слова: поселення, середньовіччя, заплава, розвідка, нижній Тетерев.

Залісна територія Київського Полісся до недавня залишалась майже суцільною білою плямою на археологічній карті України. Окремі пам'ятки, виявлені у цьому регіоні, розташовуються переважно на берегах найбільших річок — Дніпра, Прип'яті, Тетерева, Уші (Ужа). Серед усіх пам'яток часів Київської Русі вивчені тут щонайменше (Серов 2016, с. 32). Відсутність інформації щодо пам'яток X—XIII ст. у цій частині Подніпров'я не дозволяє об'єктивно оцінити характер і щільність заселення півночі Київського Полісся, динаміку внутрішньої колонізації останнього, топографічні особливості розташування поселенських структур. Розвідки, проведені в останні роки за участі авторів на берегах р. Тетерів (в межах Іванківського району Київської обл.), дозволили уточнити місцезнаходження кількох відомих раніше пам'яток зазначеного часу та відкрити нові.

Як і в інших частинах Південної Русі, перші свідчення про місцеві середньовічні пам'ятки, ще XIX ст., відносяться до городищ. Два з них — в Іванкові та між Ораним і Фрузинівкою, згадує І. І. Фундуклей (Фундуклей 1848, с. 40—41). Л. І. Похилевич додає до них ще «за-

мочок» в Пироговичах (Похилевич 2007, с. 159), а В. Б. Антонович — укріплену пам'ятку в Медвині (Антонович 1895, с. 5). Городища в Іванкові і Медвині неодноразово обстежувались, хоча деякі питання (час спорудження укріплень, розмір супутніх селищ) ще залишаються (Козюба 2016, с. 47). Місце розташування і датування городищ в Пироговичах і біля Фрузинівки досі не з'ясовані, і підтвердження їх існування потребує спеціальних досліджень. Також у XIX ст. біля с. Фрузинівка (друга назва — Поділ) існували дві групи курганів (35 і 5 насипів), які, можливо, також відносились до часів давньої Русі (Антонович 1895, с. 5).

Селище на захід від Фрузинівки ще 1940 р. обстежив П. М. Третяков, який вважав його городищем, відомим з XIX ст., із зруйнованими укріпленнями (Третяков 1941, с. 124; Чміль 2016, с. 62). Під час роботи експедиції з вивчення берегів Дніпра на місці майбутнього Київського водосховища у 1962 р. була обстежена ділянка нижньої течії р. Тетерів в районі сіл Ритні, Богдани, хут. Тетерівський (правий берег) і Грині, Лапутьки, Ротичі, Страхолісся (лівий берег), завдяки чому давньоруські матеріали були виявлені в трьох пунктах. На західному краю с. Богдани було розчищено вуглисту пляму розміром 3 × 2 м (залишки споруди?), насичену перепаленими кістками, шматками печини і уламками посуду часів Київської Русі (Телегин і др. 1962, с. 77—78; Кучера і др., 1984, с. 43—44). Вивчення матеріалів експедиції 1962 р. з цієї пам'ятки вказало на приналежність згаданої кераміки до післямонгольського часу (Капустін 2011, с. 121, 122, рис. 2: 3—5), відтак наявність тут давньоруського горизонту потребує підтвердження. Біля с. Лапутьки у східній частині дюни

(ур. Бдунь або Мосієва Нива) в кількох шурфах виявлено давньоруські матеріали, в тому числі об'єкт з керамікою, кітками тварин, печиною і залізними шлаками, уламком бронзової пряжки (Телегин и др. 1962, с. 78). Навпроти західного краю цього ж села (ур. Брід) в заплаві на західному краю дюни у видуві і шурфах виявлено кераміку і шлаки, в одному з шурфів — яму з подібними знахідками (Телегин и др. 1962, с. 79). На обох поселеннях П. П. Толочком було проведено розвідкові розкопки, під час яких зафіксовано давньоруський культурний шар і виявлено кілька господарських споруд і ям, в яких знайдено кераміку X—XII ст., пряслиця з пірофілітового сланцю, залізні речі (ножі, кресала), точильні камені, залізні шлаки і уламки опшлякованих стінок горнів. Обидві пам'ятки мали спеціалізований характер, пов'язаний із виробництвом заліза (Телегин и др. 1962, с. 82; Толочко 1980, с. 163; Кучера и др., 1984, с. 33).

У цей же час П. П. Толочко провів шурфування поселення («городища») на захід від Фрузинівки, під час якого були знайдені численні матеріали XII—XIII ст. (Толочко 1963, с. 9). Під час розвідки 1967 р. біля Приборська І. П. Русанова виявила поселення з керамікою часів Київської Русі (Русанова 1967, с. 19). Окремі знахідки цього ж часу (залізне вістря стріли, пірофілітове пряслице) були знайдені мешканцями с. Ороне в ур. Борок на правому березі Тетерева (Петровська 1971, с. 83, рис. 1, 2, 4, 85). У 1979 р. біля с. Заруддя на дюні заплави лівого берега р. Ірша Л. Л. Залізнякам і В. І. Неприною зібрано кераміку XI—XIII ст. і залізні шлаки (Залізняка, Неприна 1980, с. 272).

Отже, на рубежі 1970—80-х рр. у цьому регіоні були відомі два давньоруських городища із супутніми селищами, п'ять селищ (одне з яких вважали городищем) і місцезнаходження, яке вказувало на існування ще одного селища. Більша частина цих пам'яток була описана в археологічній карті давньоруських пам'яток Середнього Подніпров'я (Кучера и др., 1984, с. 29, рис. 5).

У 1980-х — на початку 1990-х рр. були проведені нові розвідки, які виявили ще декілька поселень. У 1980 р. О. М. Кухарською знайдено поселення на лівому березі р. Здвиж біля с. Соsnівка (Кухарская 1980, с. 8, пункт 14). У цьому ж році нею було обстежено два пункти біля с. Заруддя (Заруддя II і біля гирла Ірші), на яких зібрано кераміку як давньоруського, так і післямонгольського часу, але звіт робіт до Наукового архіву ІА не надійшов (Капустін 2011, с. 122, рис. 3: 1—15, с. 124). Ймовірно, один з цих пунктів був відкритий Л. Л. Залізнякам у 1979 р. Під час розвідки М. І. Фрідмана 1985 р. було знайдено селища біля сіл Підгайне і Заруддя (на краю борової тераси лівого берега Тетерева), але звіт по цих роботах не зберігся (Серов 2016, с. 38). Другий із цих пунктів, не

виключено, досліджений О. М. Кухарською 1980 р. У 1992 р., за повідомленням О. В. Серова, А. П. Савчук на південно-західному краю райцентру в ур. Гулярний Яр на площі 2 га знайшов кераміку рубежу X—XI ст. (Серов 2016, с. 36). У 1993 р. О. В. Серов разом із колегами (П. М. Покас, О. Б. Солтис, Ю. Г. Колосов) здійснив масштабні розвідки на нижньому Тетереві, під час яких були оглянуті відомі раніше давньоруські пам'ятки (Заруддя, Підгайне, городище в Іванкові, Прибірськ) та відкриті нові поселення біля сс. Прибірськ (правий берег Тетерева), Хочева, Ороне (Серов 1993, с. 2, 5, 7, 9—11).

Таким чином, до кінця XX ст. в нижніх течіях р. Тетерів і її допливу р. Здвиж (в межах Іванківського р-ну) було виявлено 13 поселень X—XIII ст. Практично всі вони потребували додаткових обстежень для уточнення їх локації, топографічних умов розташування, хронології і стану збереженості.

Починаючи з 2010 р., було відновлено пошук і вивчення археологічних пам'яток цього регіону. Експедиція Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (ДНЦЗКСТК) під керівництвом С. В. Переверзева оглянула ділянку лівого берега Тетерева від Зорина до Страхолісся. Тут було відкрито нову пам'ятку біля Горностайполя (Горностайпіль 2 і 2А) і обстежено селище біля городища Медвин (Медвин 1 і 1А) (Переверзев, Сорокун, Хоптинєць 2016, с. 81). Тоді ж учасниками експедиції А. П. Томашевським і С. В. Павленком знайдено давньоруські матеріали на пам'ятці Зорин 2.

У 2013 р. Л. В. Чміль і А. А. Чекановський ретельно обстежили городище в Іванкові і збрали на ньому та прилеглий території кераміку, переважно кінця X—XI ст. (Чміль, Козюба, Чекановський 2016, с. 94, 95, рис. 2: 2) (рис. 1). Також ними було оглянуто поселення (Іванків 2), виявлене А. П. Савчуком, і знайдено там кераміку XI ст. (Чміль, Козюба, Чекановський 2016, с. 94) (рис. 2: 1, 2). Наступного року нами було з'ясовано локацію поселення в Підгайному. Воно розташоване на високому березі Тетерева і займає ділянку розміром близько 200 × 75 м. На пам'ятці виявлено кераміку XI—XII ст. (рис. 2: 6—11). Тоді ж було відкрито багаточислову пам'ятку Іванків 3, на якій знайдено нечисленну кераміку XI ст. (Чміль, Козюба, Чекановський 2016, с. 96) (рис. 2: 3—5).

У 2016 р. авторами разом із Н. В. Хамайко було здійснено розвідку за маршрутом Фрузинівка—Ороне—Хочева—Прибірськ. У результаті було уточнено розташування двох давньоруських пам'яток і виявлено дві нові. Поселення на західному краю Фрузинівки (Фрузинівка 1) займає мис і частину плато високого (до 10 м) берега р. Тетерів. Орієнтовний розмір пам'ятки — 170 × 50 м. На ній знайдено уламки давньоруської кераміки, фрагменти

Рис. 1. Вінця горщиків кінця Х—ХІ ст. з городища Іванків і селища біля нього (пам'ятка Іванків 1)

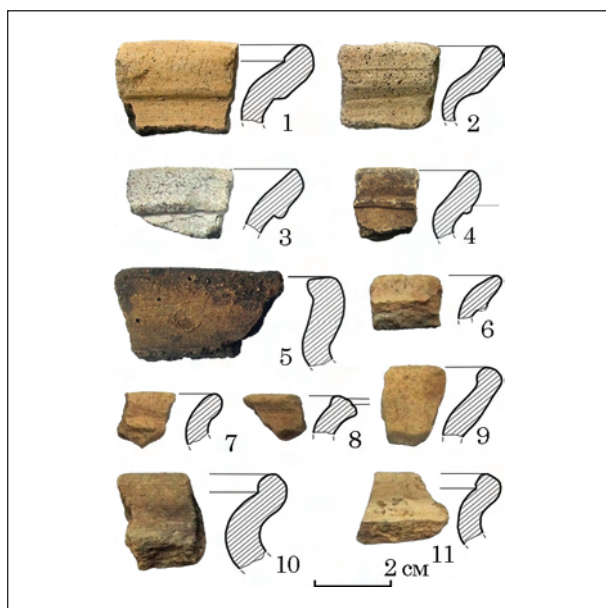

Рис. 2. Вінця горщиків ХІ—ХІІ ст. з поселень: 1, 2 — Іванків 2; 3—5 — Іванків 3; 6—11 — Підгайне 2

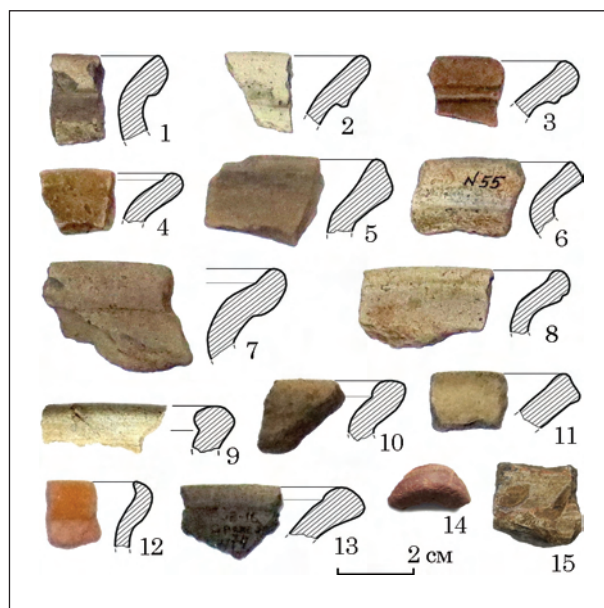

Рис. 3. Знахідки давньоруського часу з поселень: 1—8 — Оране 1; 9 — Оране 2; 10—13 — Оране 3; 14, 15 — Фрузинівка 1

шлаків і криці, уламок пірофілітового пряслиця (рис. 3: 14, 15). Огляд берегового урвища засвідчив, що на пам'ятці відсутні сліди рову, і вона не є городищем (Чміль, Козюба, Хамайко 2018, с. 101). Відоме з ХІХ ст. городище («Орангород») між селами Оране і Фрузинівка, яке згадується в працях І. І. Фундуклея, Л. І. Похилевича і В. Б. Антоновича і яке дослідники ХХ ст. пов'язували з цією пам'яткою, слід шукати в заплавної частині Тетерева. Поселення

на південний захід від Ораного (Оране 3), відоме за розвідкою 1993 р., розташоване на краю корінного берега Тетерева. На поверхні і при шурфуванні тут знайдено кераміку ХІ — першої половини ХІІІ ст. (Чміль, Козюба, Хамайко 2018, с. 102—103) (рис. 3: 10—13).

Нову пам'ятку було відкрито в самому с. Оране (Оране 1). Вона займає мисовидне піщане підвищення, що на 2 м здіймається над заплавою Тетерева. Розмір пам'ятки — 175 × 100 м.

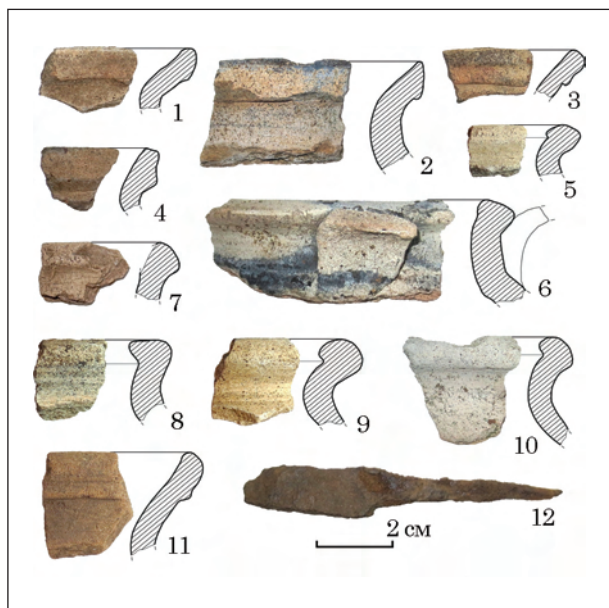

Рис. 4. Знахідки давньоруського часу з поселень: 1—4 — Прибірськ 2; 5, 6 — Оране 4; 7 — Оране 6, 8—10 — Оране 8; 11 — Зорин 3; 12 — Зорин 5

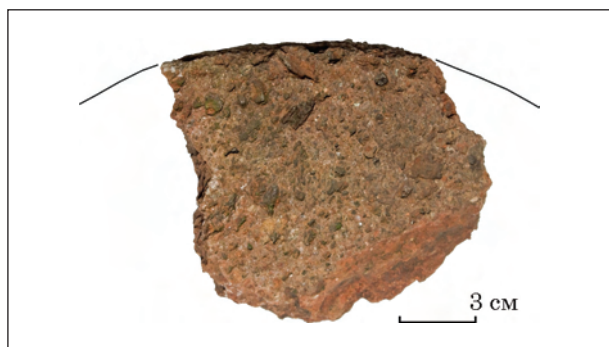

Рис. 5. Уламок давньоруського жорна з поселення Оране 4

На ній знайдено кераміку XI—XII ст., уламок пірофілітового сланцю (рис. 3: 1—8). Біля цього поселення на дні виявлено інше (Оране 2), де на площі 50×25 м зібрано десяток уламків давньоруської кераміки (Чміль, Козюба, Хамайко 2018, с. 101—102) (рис. 3: 9).

2019 р. в Іванківському р-ні було проведено нові обстеження. Л. В. Чміль і А. А. Чекановський з'ясували місце розташування давньоруського поселення біля Прибірська (Прибірськ 2), відомого за розвідкою І. П. Русанової 1967 р. На береговому підвищенні, що на кілька метрів здіймається над заплавою, на краю села знайдено кераміку X—XI ст. (рис. 4: 1—4).

Цього ж року авторами було обстежено ще шість поселень, більшість з яких є новими. У заплаві правого берега Тетерева між селами Оране і Фрузинівка в ур. Борок локалізовано поселення (Оране 4), з яким були пов'язані знахідки вістря стріли і пірофілітового пряслиця кінця 1960-х рр. Це місце оглядали у 1972 р. М. П. Кучера (в пошуках городища) і в 1985 р.

М. І. Фрідман (Серов 2016, с. 37). Поселення займає терасу висотою до 2—3 м над заплавою і старицею Тетерева, розташовану у підніжжя високої дюної гряди, вкритої лісом. Розмір пам'ятки — 150×25 м. На задернованій поверхні і в піщаних видувах знайдено кераміку XII—XIII ст., уламок жорна товщиною 3 см (по бортику — понад 4 см), поодинокі фрагменти шлаків (рис. 4: 5, 6; 5). При шурфуванні зафіксовано культурний шар потужністю 0,6 м (верхній коричневий — 0,3 м, під ним — чорний з вугликами і дрібними шматочками печини — 0,3 м).

У цій же заплаві частині розташовані ще два поселення. Оране 6 займає дещо видовжене по лінії північ—південь дюне підвищення на схід від однієї з стариць Тетерева. Висота підвищення — до 4 м від рівня стариці. Розмір пам'ятки — 70×50 м. На поверхні дюни, частково розвіяній, знайдено кілька десятків уламків кераміки XII—XIII ст. (рис. 4: 7). Культурний шар має товщину 0,16—0,26 м. Поселення Оране-8 розташоване трохи ближче до Тетерева. Воно займає західну частину підвищення, оточеного з трьох сторін старицями. Розмір поселення — 100×50 м. На задернованій поверхні знайдено уламки кераміки першої половини XIII ст. (рис. 4: 8—10). У шурфі зафіксовано культурний шар товщиною 0,4 м (зверху — 0,25 м світло-коричневого ґрунту, під ним — 0,1—0,15 м темно-сірого).

Між селами Фрузинівка і Зорин було виявлено 2 поселення. Зорин-3 займає пласке, ледь помітне підвищення у заплаві, оточене з усіх боків заболоченими низинними ділянками. Воно видовжене із заходу на схід. Орієнтовний розмір пам'ятки — 270×75 м. На задернованій поверхні зібрані нечисленні уламки кераміки давньоруського часу, у тому числі вінце XI ст. (рис. 4: 11). У шурфі, закладеному в східній, менш високій, частині поселення, товщина культурного шару становила 0,5 м (верхній коричневий шар — 0,2 м, нижній темно-сірий — 0,3 м).

Зорин 5 відкрито за кілька сотень метрів від попереднього. Селище займає невелику терасу висотою 1 м біля підніжжя дюнного підвищення. Розмір пам'ятки — 50×20 м. На поверхні та в шурфі виявлено уламки давньоруської кераміки. Також у шурфі трапився залізний ніж (рис. 4: 12). Товщина культурного шару — 0,3 м (верхній коричневий — 0,15—0,2 м, нижній чорний — 0,1—0,15 м).

Поселення Воропаївка 3 розташоване в заплаві р. Здвиж на північний схід від села. Воно займає невисоку дюну лівого берега річки, частково задерноване. Розмір пам'ятки — 50×25 м. На ній знайдено кілька уламків ліпної і гончарної кераміки, які, за визначенням Є. В. Синиці, можна віднести до IX—X ст. Ліпні вінця — відігнуті назовні, заокруглені або з косою зрізкою. Частина з них прикрашена

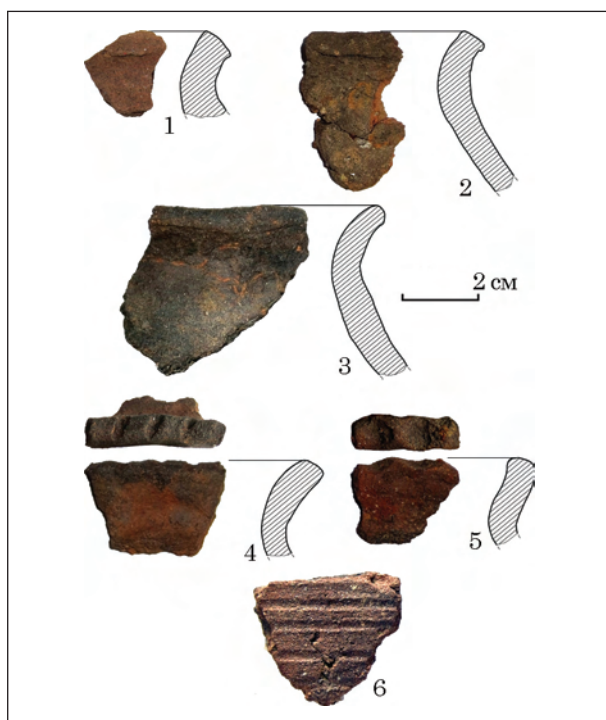

Рис. 6. Ліпна та гончарна кераміка IX—X (?) ст. з поселення Воропаївка 3

косими насічками або вдавленнями по верхньому краю (рис. 6). Товщина культурного шару в шурфі — 0,5 м (верхній коричневий з тонкою лінзою піску — 0,2 м, нижній темно-сірий мішаний з вугликами і керамікою — 0,3 м). Не виключено, що це поселення — обстежена О. В. Серовим у 1993 р. пам'ятка, прив'язана ним до с. Прибірськ, але її загальний лаконічний опис у звіті 1993 р. і подана в ньому схема розташування пам'ятки не дають підстав стверджувати це напевне.

На сьогодні в пониззі Тетерева відомо понад два десятка пам'яток X — першої половини XIII ст. Серед них два городища з селищами і 22 поселення (рис. 7). Із них місця розташування 16 поселень відомі точно (Підгайне, Іванків 2, 3, Прибірськ 2, Оране 1—3, Фрузинівка 1, Зорин 1, 3, 5, Горностайпіль 2 на лівому березі Тетерева; Оране 4, 6, 8 на правому березі Тетерева; Воропаївка 3 — на лівому березі р. Здвиж), локацію інших (Заруддя, Лапутьки — по два поселення, Хочева, Соснівка) необхідно з'ясувати або підтвердити.

Як видно з наведених матеріалів, більше половини виявлених поселень розташовувалась на підвищеннях у заплавах Тетерева і Здвижу. Наскільки така пропорція характерна для пам'яток всієї течії нижнього Тетерева, наразі сказати неможливо, адже обстеженою є лише незначна частина регіону. Тим не менше, знайдені в заплаві пам'ятки привертають увагу. Ще після обстеження долини Дніпра на початку 1960-х рр. вона була охарактеризована як «навдвовижу слабо заселена» в епоху Київської

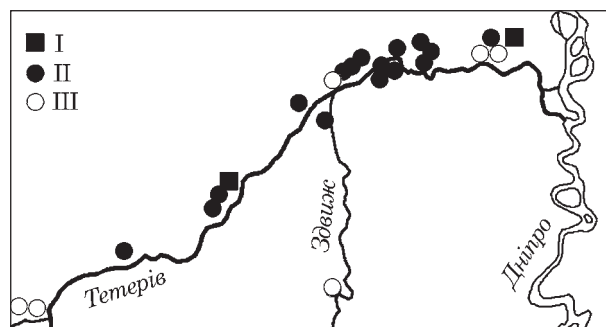

Рис. 7. Схема розташування пам'яток X — першої половини XIII ст. на нижньому Тетереві: I — городища; II — поселення; III — поселення, локація яких потребує уточнення

Русі. На думку керівника Києво-Поліської експедиції А. І. Тереножкіна, ця ситуація була пов'язана із слабкою заселеністю Поліського регіону, який використовувався мешканцями лісостепової смуги Середнього Подніпров'я як місце своїх лісних промислів і, можливо, як зона пригону на літо і випасу худоби на придніпровських луках (Тереножкін 1962, с. 7). Невеликі розкопки заплавної пам'ятки біля Лапутьків на Тетереві (П. П. Толочко) і Новосілок на Дніпрі (Д. Т. Березовець) вказали, як відзначив керівник Київської експедиції 1962—1964 рр. Д. Я. Телегін, на існування літніх тимчасових поселень X—XI ст., які розташовувались в місцях, багатих на болотну руду і вкритих дубовим лісом, що сприяло випалюванню деревного вугілля і виплавці заліза. Про це свідчать виявлені під час розкопок численні вугільні ями і залишки залізоплавильних горнів (Телегін 1965, с. 98). П. П. Толочко досліджені ним поселення біля Лапутьків також вважав сезонними поселеннями рудників (Толочко 1980, с. 163).

Відомі в нижньому Потетереві заплавні поселення попередньо можна віднести до трьох груп. До першої належать традиційні селища із стаціонарним населенням. Вони мають найбільші, порівняно з іншими заплавними пам'ятками, розміри. Серед знахідок присутні такі маркери, як пряслиця з пірофілітового сланцю і кам'яні жорна (Оране 4). Іншу групу становлять пам'ятки, які прийнято називати сезонними, мешканці яких (чи їх частина) заселяли місце після водоїлля і проживали до осінніх холодів. В подальшій історії такий тип поселень, дещо трансформувались, перетворився на хутір. Вірогідно, промисловий характер могли мати обидві групи. Останню групу утворюють пам'ятки, які займають невелику площу (переважно до 1 тис. м²) і містять незначну кількість кераміки. Вони, ймовірно, пов'язані із господарською діяльністю в заплаві і маркують місця стоянок, де зупинялись і проживали в легких спорудах люди, зайняті тимчасовими справами — пастухи літніх таборів худоби, рибалки. Прикладом такої

пам'ятки є поселення Іванків 3 і Зорин 5. Мешканців останніх двох типів поселень в пізньосередньовічний час стали називати уходниками.

Такий поділ заплавлених давньоруських поселень є дещо умовним і спирається на ознаки і характеристики, отримані під час розвідки — розмір, кількість підйомного керамічного матеріалу і насиченість ним культурного шару, інші знахідки. Кераміка на цих пам'ятках відноситься як до Х—ХІ, так і до ХІІ—ХІІІ ст., що засвідчує процеси подальшого освоєння заплавлених територій і появи нових поселень навіть у першій половині ХІІІ ст. (Оране 8).

Питання класифікації заплавлених поселень середньовіччя досі залишається на початковому етапі свого вирішення, оскільки вони вивчені набагато менше, ніж інші давньоруські пам'ятки. Розкопані на початку ХХІ ст. кілька таких донних селищ на південь від Києва (Готун та ін. 2009, с. 58) засвідчили, що заплавлені поселення потребують розробки окремої, ніж поселення в інших топографічних умовах, класифікації.

Майбутні обстеження відомих давньоруських пам'яток цього регіону і виявлення нових сприятимуть вивченню історії Київського Полісся в добу середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

Антонович, В. Б. 1895. *Археологическая карта Киевской губернии*. (Приложение к XV т. «Древности»). Москва: М. Г. Волчанinov.

Готун, І. А., Петраускас, А. В., Квітницький, М. В., Коваль, О. А. 2009. Заплавні давньоруські пам'ятки Київського Придніпров'я. *Археологія*, 2, с. 54-60.

Зализняк, Л. Л., Неприна, В. І. 1980. Исследования памятников в долинах рек Уж и Тетерев. *Археологические открытия 1979*, с. 272.

Капустин, К. М. 2011. Археологічні пам'ятки Середньої Наддніпрянщини середини ХІІІ—ХV ст. (за матеріалами розвідок кінця 1940-х — початку 1980-х рр.). *Археологія*, 4, с. 119-127.

Козюба, В. К. 2016. Давні укріплення півночі Київського Полісся: стан і перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 41-57.

Кухарская, Е. Н. 1980. *Отчёт об археологических разведках в Киевской области в 1980 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1980/33а.

Кучера, М. П., Сухобоков, О. В., Беляева, С. А., Блажевич, Н. В., Горишний, П. А., Смиленко, А. Т., Орлов, Р. С., Иченская, О. В. 1984. *Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (Археологическая карта)*. Киев: Наукова думка.

Переверзев, С. В., Сорочун, А. А., Хоптинець, І. М. 2016. Результати археологічних розвідок у зоні відчуження та на півночі Іванківського району Київської області. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 70-84.

Петровська, Є. О. 1971. Стародавні знахідки з с. Ораного на Кіівщині. *Археологія*, 3, с. 83-85.

Похилевич, Л. 2007. Уезды Киевский и Радомысльский. В: *Краєзнавчі праці*. Біла Церква: О. Пшонківський, с. 1-182.

Русанова, И. П. 1967. *Отчёт о работе Древлянского отряда за 1967 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1967/28.

Серов, О. В., Покас, П. М., Солтис, О. Б., Колосов, Ю. Г. 1993. *Звіт про розвідки в Іванківському районі Київської області у 1993 р.* НА ІА НАН України, ф. 64.

Серов, О. В. 2016. Київське Полісся Х—ХІІІ ст. за археологічними даними. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 32-40.

Телегин, Д. Я., Березанская, С. С., Митрофанова, В. И., Круц, В. А. 1962. *Отчёт об археологических исследованиях в зоне Киевского водохранилища в 1962 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1962/15.

Телегин, Д. Я. Основные результаты работ Киевской экспедиции 1962—1964 гг. 1965. *Археологія*, ХІХ, с. 86-99.

Тереножкин, А. И. 1962. Археологические исследования в зоне Киевской ГЭС в 1960 г. *Краткие сообщения Института археологии УССР*, 12, с. 3-7.

Толочко, П. П. 1962—1963. *Отчёт о раскопках древнерусских поселений на реке Тетерев за 1962—1963 годы.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1962—1963/1г.

Толочко, П. П. 1980. *Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности*. Киев: Наукова думка.

Третьяков, П. Н. 1941. Славянская (Днепровская) экспедиция 1940 г. *Краткие сообщения ИИМК*, 10, с. 120-124.

Фундуклей, И. 1848. *Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии*. Киев: Феофил Гликсберг.

Чміль, Л. В. 2016. Історіографія та джерела історії Іванківщини Х—ХVІІІ ст. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 58-69.

Чміль, Л. В., Козюба, В. К., Чекановський, А. А. 2016. Археологічні розвідки в Іванківському районі у 2013—2014 рр. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 93-98.

Чміль, Л. В., Козюба, В. К., Оленич, А. М., Починок, Е. Ю., Хамайко, Н. В. 2017. *Звіт про археологічні розвідки в Іванківському районі Київської обл. у 2016—2017 рр.* НА ІА НАН України, ф. 64.

Чміль, Л. В., Козюба, В. К., Хамайко, Н. В. 2018. Археологічні розвідки на нижньому Тетереві. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 101-103.

REFERENCES

Antonovich, V. B. 1895. *Arkheologicheskaja karta Kievskoj gubernii*. (Prilozhenie k XV t. «Drevnosti»). Moskva: M. G. Volchaninov.

Hotun, I. A., Petrauskas, A. V., Kvitnytskyi, M. V., Koval, O. A. 2009. Zaplavni davnoruski pamiatky Kyivskoho Prydniprovia. *Arkheolohiia*, 2, s. 54-60.

Zalizniak, L. L., Neprina, V. I. 1980. Issledovaniia pamiatnikov v dolinakh rek Uzh i Teterev. *Arkheologicheskie otkrytiia 1979*, s. 272.

Kapustin, K. M. 2011. Arkheolohichni pamiatky Serednoi Naddnyprianshchyny seredyny ХІІІ—ХV st. (za materialamy rozvidok kintsia 1940-kh — pochatku 1980-kh rr.). *Arkheolohiia*, 4, s. 119-127.

Kozyuba, V. K. 2016. Davni ukriplennia pivnochi Kyivskoho Polissia: stan i perspektivy doslidzhennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 41-57.

Kukharskaia, E. N. 1980. *Otchet ob arkheologicheskikh razvedkakh v Kievskoj oblasti v 1980 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1980/33a.

Kuchera, M. P., Sukhobokov, O. V., Beliaeva, S. A., Blazhevich, N. V., Gorishnii, P. A., Smilenko, A. T., Orlov, R. S., Ichenskaia, O. V. 1984. *Drevnerusskie poseleniia Srednego Podneprov'ia (Arkheologicheskaia karta)*. Kiev: Naukova dumka.

Pereverziev, S. V., Sorokun, A. A., Khoptynets, I. M. 2016. Rezultaty arkhеolohichnykh rozvidok u zoni vidchuzhennia ta na pivnochi Ivankivskoho raionu Kyivskoi oblasti. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 70-84.

Petrovska, Ye. O. 1971. Starodavni znakhidky z s. Orano na na Kyivshchyni. *Arkheolohiia*, 3, s. 83-85.

Pokhilevich, L. 2007. Uezdy Kievskii i Radomyslskii. In: *Kraieznavchi pratsi*. Bila Tserkva: O. Pshonkivskiy, s. 1-182.

Rusanova, I. P. 1967. *Otchet o rabote Drevlianskogo otriada za 1967 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1967/28.

Serov, O. V., Pokas, P. M., Soltys, O. B., Kolosov, Yu. H. 1993. *Zvit pro rozvidky v Ivankivskomu raioni Kyivskoi oblasti u 1993 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64.

Serov, O. V. 2016. Kyivske Polissia X—XIII st. za arkhеolohichnymi danyimi. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 32-40.

Telegin, D. Ia., Berezanskaia, S. S., Mitrofanova, V. I., Kruts, V. A. 1962. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniakh v zone Kievskogo vodokhranilishcha v 1962 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1962/15.

Telehin, D. Ya. Osnovni rezultaty robit Kyivskoi ekspedytsii 1962—1964 rr. 1965. *Arkheolohiia*, XIX, s. 86-99.

Terenozhkin, A. I. 1962. Arkheologicheskie issledovaniia v zone Kievskoi GES v 1960 g. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii USSR*, 12, s. 3-7.

Tolochko, P. P. 1962—1963. *Otchet o raskopkakh drevnerusskikh poselenii na reke Teteriv za 1962—1963 roky*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1962—1963/1g.

Tolochko, P. P. 1980. *Kiev i Kievskaiia zemlia v epokhu feodalnoi razdroblennosti*. Kiev: Naukova dumka.

Tretiakov, P. N. 1941. Slavianskaia (Dneprovskaia) ekspeditsiia 1940 g. *Kratkie soobshcheniia IIMK*, 10, s. 120-124.

Funduklei, I. 1848. *Obozrenie mogil, valov i gorodishch Kievskoi gubernii*. Kiev: Feofil Glikhsberg.

Chmil, L. V. 2016. Istoriografii ta dzherela istorii Ivankivshchyny X—XVIII st. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 58-69.

Chmil, L. V., Kozuuba, V. K., Chekanovskiy, A. A. 2016. Arkheolohichni rozvidky v Ivankivskomu raioni u 2013—2014 rr. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 93-98.

Chmil, L. V., Kozuuba, V. K., Olenych, A. M., Pochynok, E. Yu., Khamaiko, N. V. 2017. *Zvit pro arkhеolohichni rozvidky v Ivankivskomu raioni Kyivskoi obl. u 2016—2017 rr.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64.

Chmil, L. V., Kozuuba, V. K., Khamaiko, N. V. 2018. Arkheolohichni rozvidky na nyzhnomu Teterivi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 101-103.

L. V. Chmil, V. K. Kozuuba

THE NEW-FOUND OLD RUS SITES ON THE LOWER TETERIV RIVER BASIN

The paper is the brief description of the Old Rus sites situated on the Lower Teteriv River banks. Still recently that area was one of the poor studied regions of the Kyiv Polissia area. According to the 19th century sources there were 2 medieval hill-forts here. 13 set-

tlements of the 10th—13th centuries were found on the territory of Ivankiv region in the 20th century. During the last decade the authors and other researchers have inspected 15 of the 22 settlements known in that area. The most of them were discovered first. The ceramics of the 10th—13th centuries, iron slag, domestic and production artifacts (iron knife, stone spindle whorl and millstone) were found on these settlements. More than half of them (12 ones) have been found on the uplands of the Teteriv and Zdvizh floodplains that hold the promise of the medieval sites at other locations of the river valleys. The researchers of the second half of 20th century considered that settlements on the river's valleys were seasonal sites of the metallurgists and herders. The square of the found floodplain settlements and the number and characteristics of the finds indicate the different conditions of their functioning and purposes. They can be preliminarily divided into 3 groups. The traditional settlements with permanent inhabitants belong to the first group. They are of largest sizes compared to other floodplain settlements. Another group includes so-called seasonal settlements. The population of these sites (or their part) occupied the site after high water and lived until autumnal cold weather. The both groups probably could be of production character. The sites occupying small areas (mainly about 1000 m²) with a little number of ceramics represent the third group. Perhaps they were associated with production activity on floodplains. People who were given temporary employment of shepherds or fishermen could live there. The proposed classification of the Old Rus floodplain settlements is pretty conditional because it is based on such indications and characteristics as sizes, quantity of ceramics found etc., obtained during archaeological survey. Ceramics of these sites dated both to the 10th—11th and the 12th—13th centuries that testifies to further floodplain development and appearance of the new settlements.

Keywords: settlement, Middle Ages, floodplain, archaeological exploration, the Lower Teteriv River.

Одержано 12.11.2019

КОЗЮБА Віталій Костянтинович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KOZIUBA Vitalii, Candidate of Historical Sciences, Research Officer, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9117-0993;
e-mail: kozuuba_vitalii@iananu.org.ua.

ЧМІЛЬ Леся Володимирівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

CHMIL Lesia, Candidate of Historical Sciences, Research Officer, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-0672-8110;
e-mail: chmil_lesia@iananu.org.ua.